

Het einde van een tijdperk?

De PvdA en het verlangen naar Europese partijvorming

Edwin van Rooyen en Gerrit Voerman

‘Is het dan tóch waar dat de enige geslaagde nationalisatie die van de socialistische partijen is?’ vroeg Marinus van der Goes van Naters zich in 1952 af toen hij zich hardop beklagde over de afkeer van de Engelse en Scandinavische socialisten van Europese integratie.¹ Hij was niet de enige in de PvdA die zich van dit bonmot bediende. Het echeq van de internationale socialistische beweging was pregnant tot uiting gekomen bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, toen de socialistische partijen in hun nationale parlementen voor de benodigde oorlogskredieten stemden. Het veroveren van de macht in de nationale staten werd het voornaamste doel, met als gevolg dat ‘de Socialisten heel dikwijls niet meer genationaliseerd hebben dan zichzelf’, aldus Henk Vredeling in 1970.²

De PvdA heeft van nationale oprispingen veel minder last gehad dan nogal wat van haar Europese zusterpartijen. Ze was lange tijd uitgesproken voorstandster van een federatief Europa, als garantie voor economische vooruitgang en waarborg tegen een nieuwe wereldoorlog. Het proces in de richting van statelijke eenwording diende vergezeld te gaan van partijvorming op Europees niveau. De Nederlandse sociaal-de-

mocraten hebben steeds vooropgelopen bij pogingen om de Europese partijorganisatorische samenwerking in supranationale richting om te buigen. Aan het begin van deze eeuw lijkt echter aan deze voorhoederol een einde te zijn gekomen.

Dit artikel geeft een overzicht van de relatie tussen de PvdA en het transnationale socialistische partijverband in Europa. De ontwikkeling van dat verband vanaf het begin van de jaren vijftig van de vorige tot aan het begin van deze eeuw zal worden geschetst, alsmede de pogingen van de PvdA om de supranationale structuren ervan te versterken.³ Aan het slot geven we een verklaring voor het opvallende streven van de Nederlandse sociaal-democraten naar een supranationale partijorganisatie, waarbij ook de huidige, meer passieve rol van de PvdA binnen de Partij van de Europese Sociaal-democraten zal worden geduid.⁴

Voorspel (begin jaren vijftig)

De Europese samenwerking van de socialistische partijen loopt tot op zekere hoogte parallel met de ontwikkeling van de Europese integratie. In mei 1950 stelde Schuman de vorming voor van de Europese Gemeen-

schap voor Kolen en Staal (EGKS). Nederland, België, Luxemburg, Italië, Frankrijk en Duitsland zouden een jaar later hiervoor tekenen; in juli 1952 trad het verdrag in werking. Op initiatief van de zogeheten Commissie voor Internationale Socialistische Conferenties (Comisco) – waaruit in juli 1951 de Socialistische Internationale zou ontstaan – bespraken de uit de deelnemende landen afkomstige socialistische partijen hun opstelling in de ‘studiegroep voor de Europese Eenheid’.

Van der Goes van Naters, op dat moment fractieleider van de PVDA in de Tweede Kamer, vormde hiervan als ‘rapporteur’ de spil, dat wil zeggen dat hij de inhoudelijke standpuntbepaling van de commissie voorbereidde.⁵ De politicologen Hix en Lesse noemen deze werkgroep ‘de eerste geïnstitutionaliseerde samenwerking tussen Europese socialistische partijen met betrekking tot de specifieke kwestie van de Europese integratie’.⁶ Niet alle actoren uit die tijd beoordeelden deze samenwerking positief – in ieder geval niet de Nederlandse sociaal-democraten. ‘Op initiatief van de P.v.d.A. werd reeds in 1951 gepoogd, een gemeenschappelijke houding van de zes socialistische partijen [...] tot stand te brengen. De commissievergaderingen [...] leverden minder resultaat op, dan aanvankelijk verwacht mocht worden,’ aldus de partijsecretaris in zijn verslag.⁷ Twee jaar later was het oordeel uitgesproken negatief: ‘het mocht niet baten’.⁸

De PVDA verwachtte meer van de Gemeenschappelijke Vergadering van de EGKS (bestaande uit parle-

mentariërs uit de deelnemende landen), die zou ‘dwingen tot een bovennationale fractievorming’. De socialistische afgevaardigden uit de zes landen vormden inderdaad de ‘Socialistische Fractie’, met een coördinerend bureau en een permanent secretariaat. Daarnaast voltrok zich onder auspiciën van de West-Europese sectie van de Socialistische Internationale uiterst voorzichtig een buitenparlementaire samenwerking, waarbij de PVDA een voortrekkersrol speelde.

In januari 1957 werd op voorstel van de Nederlandse sociaal-democraten het eerste gezamenlijke congres van de zes partijen gehouden, dat poogde te komen tot een gemeenschappelijke socialistische politiek ten aanzien van de voortschrijdende Europese integratie (de plannen tot de oprichting van de EEG en EURATOM).⁹ Niet afgeschrikt door het eerdere gebrek aan resultaten had de PVDA opnieuw het voortouw genomen om tot nauwere samenwerking tussen de zes partijen te komen, en de partij zou het in de toekomst ook niet laten: ‘Het Nederlandse initiatief zou in de komende 35 jaar bij verschillende gelegenheden worden herhaald.’¹⁰

De socialistische partijen uit de landen der Europese Gemeenschappen (1957-1974)

Het gevolg van de actieve opstelling van de PVDA was de instelling van een twejaarlijks congres en een permanent, in Luxemburg gevestigd ‘Verbindingsbureau van de Socialistische Partijen uit de landen der Euro-

pese Gemeenschappen'. Dit bureau, waarin elke partij was vertegenwoordigd en dat jaarlijks meermalen bijeenkwam, diende onder meer aanbevelingen op te stellen en de aangesloten partijen te informeren.¹¹ In juni 1959 werd PVDA-voorzitter Evert Vermeer er voorzitter van. Hij bepleitte nauwere samenwerking van de wetenschappelijke bureaus van de aangesloten partijen, bijvoorbeeld om tot een gemeenschappelijke politieke standpuntbepaling te komen. Door zijn toedoen besloot het bureau tot de opstelling van een 'Europees Socialistisch Program', waarvoor eerder ook al het Nederlandse (en sociaal-democratische) lid van de Europese Commissie Sicco Mansholt had gepleit.¹² De internationaal secretaris van de PVDA Max van der Stoel stelde het ontwerp op.

Er was 'veel weerstand te overwinnen', aldus Bob Cohen, die bij het kabinet van eurocommissaris Mansholt had gewerkt. 'De vertegenwoordigers van de Partij van de Arbeid deden dan ook alles om de indruk weg te werken dat het nieuwe Europese programma een soort superprogramma zou worden waarin de diverse nationale programma's zouden worden opgeslokt'.¹³ Dat de andere partijen er ondanks hun reserves toch mee instemden, had mede te maken met de verwachting dat er snel directe Europese verkiezingen zouden worden gehouden (de verdragen betreffende de EEG en EURATOM voorzagen hierin). Het 'gemeenschappelijk actieprogramma' zou in november 1962 worden aangenomen.¹⁴

Met de komst van de EEG en EURATOM werd de Gemeenschappelijke Vergadering van de EGKS vervangen door het (eveneens indirect verkozen) Europees Parlement. Hierin vormden de nationale socialistische afgevaardigden wederom één socialistische fractie. Het fractiebureau diende nauw samen te werken met het Verbindingsbureau van de Socialistische Partijen uit de landen der Europese Gemeenschappen. Het congres van dit verband bestond uit enerzijds alle fractieleiden en anderzijds de leden van het Verbindingsbureau en de vertegenwoordigers van de zes partijen. In beginsel zouden deze regelmatige, geïnstitutionaliseerde ontmoetingen van parlementariërs en partijrepresentanten de onderlinge communicatie en de coördinatie van politieke stellingnames moeten vergemakkelijken.¹⁵ Na een voortvarende start kwam hier uiteindelijk niet veel van terecht: in de periode 1957-1962 kwam het congres gemiddeld bijna jaarlijks bijeen, maar van 1962 tot 1971 slechts één keer in de drie jaar.¹⁶

De PVDA was over de bestaande coöperatie slecht te spreken. Cohen concludeert dat 'naarmate het [Europese] integratieproces voortschreed, en er geen besluiten vielen over de institutionele hervorming van de Gemeenschap, de betekenis van de gekozen samenwerkingsvorm steeds minder duidelijk werd'.¹⁷ Hij werd bijgevalen door Vredeling, in 1970 lid van het Europees Parlement, die zijn pijlen op de besluitvorming richtte. 'Zo'n congres kan *niets* besluiten. Zelfs

na unaniem besluit moet de aldus genomen beslissing nog goedgekeurd worden door de nationale partijbesturen. Meerderheidsbeslissingen heeft nog nooit iemand durven voorstellen'. Ook het Verbindingsbureau deed volgens hem 'niets, behalve af en toe een verklaring afleggen'. Van de socialistische fractie verwachtte Vredeling overigens evenmin veel: deze 'hangt volledig in de lucht. [Zij] is niet gebonden aan enig Europees program van een Europese partij.'¹⁸

Op aandrang van de Nederlandse sociaal-democraten sprak het congres van de zes partijen zich in 1966 uit voor nauwere samenwerking, maar in de praktijk veranderde er weinig. Deze passiviteit had veel te maken met de impasse waarin de Europese integratie in de loop van de jaren zestig verkeerde als gevolg van de blokkade van de Franse president De Gaulle om het Verenigd Koninkrijk als lid van de EEG toe te laten, de bevoegdheden van het Europees Parlement uit te breiden en het gekwalificeerde meerderheidsbesluit in te voeren. 'Er was geen noodzaak voor de nationale partijen tot meer onderlinge samenwerking totdat de politieke integratie in de Europese Gemeenschappen voortgang maakte,' concluderen Hix en Lesse terecht.¹⁹ De PVDA zag het met lede ogen aan. 'Als gevolg van de negatieve houding van president De Gaulle werd ook in deze verslagperiode het werk van het Verbindingsbureau sterk beïnvloed door de voortdurende crisis in de Europese eenwording,' noteerde de partijsecretaris in zijn verslag over de periode 1966-1968 met leedwezen.²⁰

Aan het einde van de jaren zestig probeerden enkele Nederlandse sociaaldemocraten – onder wie Vredeling – opnieuw een impuls te geven aan de stagnerende samenwerking. Zij waren betrokken bij de Europese Politieke Actiegroep, een internationale pressiegroep die de geesten binnen de nationale partijen rijp wilde maken voor de oprichting van een Progressieve Europese Partij (PEP), die diende te functioneren op basis van meerderheidsbeslissingen.²¹ Het PVDA-congres schaarde zich in februari 1971 achter deze plannen: het wens te 'een federatief samengaan met aanvaarding van meerderheidsbeslissingen als overgangsfase naar de vorming van een progressieve Europese partij'.²²

Hoewel deze supranationale opzet de meeste aangesloten partijen te ver ging, in het bijzonder de Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD), werd de noodzaak van Europese partijvorming wel sterker gevoeld nadat de top van de regeringsleiders in Den Haag in december 1969 besloten had tot de invoering van directe Europese verkiezingen. In juni 1971 sprak het congres van de Europese socialisten uit dat 'een democratische structuur voor een verenigd Europa [...] niet kan worden bereikt zonder een supranationale structuur voor de sociaal-democratische krachten'.²³ Het Verbindingsbureau werd omgedoopt tot Bureau van de Socialistische Partijen uit de landen der Europese Gemeenschappen, om duidelijk te maken 'dat de taak van het Bureau niet alleen maar een verbindings-taak was, maar meer diende te omvatten'.²⁴

Het PVDA-bestuur ging het allemaal niet ver genoeg. De Nederlanders waren voorstander van intensieve samenwerking die uiteindelijk zou moeten leiden tot de vorming van een Europese socialistische partij, zoals het partijcongres had aangegeven. De meeste andere partijen – zoals de SPD – wilden echter niet zover gaan. Alfred Mozer, van 1958 tot 1970 kabinetschef van Mansholt, kreeg op voorstel van de PVDA van het internationale congres opdracht de toekomstige samenwerkingsvormen te schetsen. Van zijn plannen kwam weinig terecht, omdat in die tijd de Britse en Deense socialistische partijen, die veel terughoudender waren ten aanzien van Europese integratie, toetraden tot het Europese socialistische partijverband. In plaats van meer supranationale structuren werd in de praktijk de autonomie van de partijen sterker. Zo deed het fenomeen van de ‘voetnoten’ zijn intrede: enkele partijen lieten aantekenen dat zij zich niet gebonden achtten aan een bepaalde bindende resolutie wanneer zij die in strijd achtten met hun eigen opvattingen.²⁵ Paradoxaal genoeg betekende deze ‘opt-out’-mogelijkheid op termijn wel dat partijen meer ruimte voelden om in te stemmen met verdergaande samenwerking.

Federatie van Socialistische en Sociaal-democratische Partijen in de EEG (1974-1992)

Keer op keer bleef de PVDA hameren op de overdracht van soevereiniteit aan de transnationale Europese partijorganisatie. Aan het begin van 1973 achtte Mansholt

de intensivering van de samenwerking ‘absoluut noodzakelijk’, waarbij hij ervoor pleitte ‘dat op het Europese vlak voor de partijen bindende besluiten worden genomen’.²⁶ Ongetwijfeld tot zijn genoegen werd in de herfst van dat jaar Mozers plan weer uit de kast gehaald. Mede op basis hiervan werd in april 1974 de Federatie van Socialistische en Sociaal-democratische Partijen in de EEG opgericht, met Mansholt als een van de vijf vice-voorzitters. Het PVDA-bestuur beschouwde de omvorming ‘als het resultaat van activiteit en initiatieven door onze partij’.²⁷ Gezien de Nederlandse inzet was het niet verwonderlijk dat wat later Dick Toornstra een vooraanstaande functie in de Federatie kreeg, aanvankelijk als plaatsvervangend secretaris-generaal en vervolgens als secretaris-generaal.

In de nieuwe structuur verloren de aangesloten partijen formeel iets van hun autonomie, aangezien zowel het Bureau als het congres onder bepaalde voorwaarden besluiten bij meerderheid konden nemen. De PVDA vond deze veranderingen ‘hoopgevend’; Hix en Lesse menen echter dat zij vooral cosmetisch waren: ‘vanaf het begin was het duidelijk dat de Federatie niet de transnationale partij was die Vredeling, Mansholt of Mozer voor ogen hadden’.²⁸

De eerste test voor de Federatie was de opstelling van haar programma voor de eerste directe Europese verkiezingen in 1979. Mansholt had eerder al de opdracht gekregen het ‘gemeenschappelijk actieprogramma’ van 1962 te herschrijven, dat nu ook als de basis

voor het verkiezingsprogramma van de Federatie moest dienen. Het streven zou echter in schoonheid sterven. De aangesloten partijen konden het niet eens worden over het nogal gedetailleerde ontwerp, terwijl een aantal van hen tevens een nationaal programma opstelde. Ook de zo federalistisch ingestelde PVDA koos eieren voor haar geld. Ongetwijfeld vanwege het weinig ambitieuze Federatieprogramma legde het partijcongres in oktober 1977 vast dat toekomstige PVDA-leden van de socialistische eurofractie gebonden waren aan het eigen programma, tenzij de belangrijkste Nederlandse amendementen alsnog in het gezamenlijke verkiezingsprogramma werden opgenomen.²⁹

Het project werd min of meer gered door de top van de partijleiders van de Federatie in Brussel in juni 1978. In november 1974 waren zij officieel voor de eerste keer bijeengekomen in Den Haag, hetgeen door de PVDA werd opgevat als een blijk van waardering.³⁰ waar Mansholt kreeg er zijn opdracht een programma te schrijven. De partijleiders stelden ten behoeve van de verkiezingen een tamelijk vage 'politieke verklaring' vast, waarin de basisbeginselen waren vastgelegd. Daarnaast werd een 'oproep aan de kiezer' opgesteld. De nationale partijen kregen daarnaast de ruimte om met een eigen verkiezingsprogramma te komen.

De lotgevallen rond het gemeenschappelijk programma toonden onmiskenbaar aan hoe groot de verdeeldheid onder de Europese socialisten was. Toch viel er bij alle malaise ook winst te noteren. Van een geza-

menlijke stellingname was dan weinig terecht gekomen, de Federatie kreeg er in de tweede helft van de jaren zeventig met de bijeenkomsten van de partijleiders wel een nieuwe instelling bij. Dit instituut zou zich ontpoppen als het belangrijkste besluitvormende orgaan van de Federatie.³¹

De eerste directe Europese verkiezingen van 1979 toonden tevens aan dat deze institutionele innovatie niet vanzelf de komst van een supranationale partij dichterbij zou brengen: daarvoor waren de inhoudelijke meningsverschillen te groot en hadden te veel nationale partijen campagne gevoerd op basis van nationale onderwerpen. De PVDA had altijd sterk in het verband tussen Europese democratisering en partijorganisatorische supranationalisering geloofd.³² Nu dat was uitgebleven, verzocht de partij om een onderzoek naar de functie en structuur van de Federatie. Daarbij speelde ook dat er een tegenwicht nodig was tegen de groeiende onafhankelijkheid van de socialistische fractie in het Europees Parlement. Voor Toornstra was het tijd om de Federatie ingrijpend te hervormen: 'de Federatie heeft een cruciaal moment bereikt. Partijen staan voor de keus of zij een Federatie met enige politieke macht willen, of alleen een Europese socialistische postbus.'³³

Onder de in maart 1980 tot voorzitter van de Federatie gekozen Joop den Uyl – in die tijd leider van de PVDA – werd een begin gemaakt met enkele organisatorische aanpassingen. Zo werd de band met de euro-

fractie wat aangehaald en werd de jaarlijkse partijleidersconferentie geïnstitutionaliseerd. Ook werd statutair vastgelegd dat de Federatie de opstelling van de nationale partijen zou coördineren, hetgeen een bescheiden stap in supranationale richting was.

Het Federatiecongres waarop Den Uyl werd gekozen sprak uit dat de Federatie niet de intentie had uit te groeien tot een 'Europese superpartij', waarin de aangesloten partijen een deel van hun soevereiniteit zouden moeten opgeven.³⁴ In tegenstelling tot 1979 slaagde de Federatie er bij de Europese verkiezingen van 1984 wel in om een volwaardig gemeenschappelijk program op te stellen, hoewel sommige partijen bij bepaalde onderdelen een voorbehoud maakten en de meeste het in hun campagnes nauwelijks gebruikten.

De samenwerking in het kader van de Federatie werd intensiever met de versnelling van de Europese integratie in het midden van de jaren tachtig. In 1987, toen de Europese Akte van kracht werd (invoering van de volledige vrije markt in 1992, uitbreiding van de mogelijkheid in de Raad van Ministers met gekwalificeerde meerderheden te besluiten en versterking van de positie van het Europees Parlement), besloten de nationale partijleiders van de Federatie voortaan twee keer per jaar bijeen te komen, vlak voor de bijeenkomst van de Europese Raad van regeringsleiders. Zij bespraken hier de gespreksonderwerpen die op de agenda van de Europese Raad stonden. Door de opvattingen van de aangesloten partijen te betrekken bij

de Europese politieke besluitvorming vervulde de Federatie een nieuwe rol.³⁵ Daarbij hoorde vanzelfsprekend ook een nauwgezet volgen van de Europese agenda: de Federatie stelde werkgroepen in die ten aanzien van belangrijke thema's de programmatische opstelling dienden te coördineren.

De PVDA vond deze voortgang te mager. 'Inhoudelijke afstemming is evenwel niet voldoende,' schreef internationaal secretaris Jan Marinus Wiersma in 1988. 'De samenwerking tussen de Europese socialisten zal meer gericht moeten worden op machtsvorming en op praktische politieke samenwerking.'³⁶ De partij brak een lans voor 'versterking en verdieping van de Europese federatie. [...] De Federatie zal daartoe onvermijdelijk een meer supranationaal karakter moeten krijgen', aldus *Bewogen beweging*, het rapport van een werkgroep onder leiding van partijleider Wim Kok die was ingesteld na de 'overwinningsnederlaag' van de PVDA bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1986. Concreet wilde de PVDA dat er een basisprogram werd opgesteld waaraan de socialistische fractie in het EP en de nationale partijen zouden zijn gebonden, dat die partijen de vorming van 'Europees kader' zouden bevorderen, dat de nationale partijleiders het Federatiebestuur zouden vormen, en dat er een 'formule voor gezamenlijke programmatische besluitvorming' zou komen.³⁷

Kok kreeg al snel de kans deze wensen binnen de Federatie in de praktijk te brengen. Begin 1989 stelden

de Nederlandse sociaal-democraten de organisatiestructuur van de Europese samenwerking opnieuw aan de orde.³⁸ Het Bureau stelde vervolgens een werkgroep in onder voorzitterschap van Kok, die een rapport moest opstellen over de versterking van de samenwerking binnen de Federatie. De commissie stelde een jaar later voor dat het centrale organisatorische doel van de Federatie de ‘continue programmatische en politieke coördinatie’ diende te zijn. Belangrijker was dat zij het debat wilde heropenen over de invoering van meerderheidsbesluiten. Het congres van de Federatie aanvaardde in februari het eerste, maar wees het inwilselen van unanimititeit voor meerderheid daarentegen resoluut van de hand. De discussie hierover ging echter wel door.

De PVDA kreeg de steun van de Duitse zusterpartij, die op dit punt was bijgedraaid. Toen in juni 1991 de socialistische partijleiders zich over de vorming van een ‘Europese socialistische partij’ beraadden, sprak Björn Engholm, de voorzitter van de SPD, zich hier onomwonden voor uit. De opinie binnen de Federatie ging nu verrassend snel in de richting van meerderheidsbesluitvorming (betreffende zaken waarover de Europese Raad van Ministers ook met gekwalificeerde meerderheid besliste). Daarbij speelde mee dat in het in december 1991 overeengekomen Verdrag van Maastricht, dat de oprichting van de Europese Unie regelde, ook een artikel (138A) over Europese partijen was opgenomen: ‘Europese politieke partijen zijn een belang-

rijke factor voor integratie binnen de Unie. Zij dragen bij tot de vorming van een Europees bewustzijn en tot de uiting van de politieke wil van de burgers van de Unie.’

Deze bepaling vormde een steun in de rug voor degenen die een ingrijpende omvorming van de Federatie wensten. Vlak na de topconferentie in Maastricht stelde het Bureau van de Federatie een commissie in die hervormingen moest voorbereiden. Voorzitters ervan waren de Luxemburger Ben Fayot en Thijs Wöltgens, fractievoorzitter van de PVDA in de Tweede Kamer. Hun voorstellen werden aangenomen op het congres van de Federatie in november 1992.

Partij van de Europese Sociaal-democraten (1992)

Op het congres van 9 en 10 november 1992 werd de Partij van de Europese Sociaal-democraten (PES) in Den Haag opgericht.³⁹ Allerlei socialistische hoogwaardigheidsbekleders uit de EG waren aanwezig, zoals de premiers van Spanje, Italië en Oostenrijk en vicepremier Kok, die graag gastheer wilde zijn.⁴⁰ De Nederlandse sociaal-democraten hadden zich in de voorbereidingen niet onbetuigd gelaten; ‘de PVDA heeft daarin veel energie gestoken’, zo meldde de internationaal secretaris in zijn jaarverslag, waarin hij verder ‘niet zonder enige voldoening’ over de oprichting schreef.⁴¹ De leden van de PES waren de oude lidpartijen van de Federatie plus de Zweedse, Finse en Italiaanse zusterpartijen. De Belg Willy Claes was de eerste voorzitter

van de PES. Wöltgens behoorde tot de eerste (van zes) vice-voorzitters.

Met de totstandkoming van de PES, die in Brussel bij de socialistische fractie in het Europees Parlement kantoor hield, hadden de Europese socialisten de weg naar supranationale partijvorming ingeslagen. Meerderheidsbesluitvorming werd geïntroduceerd op terreinen waar ook de Europese Raad van Ministers dit principe hanteerde, de partijleidersbijeenkomsten werden geformaliseerd, werkgroepen kregen meer betekenis, en er werd meer geïnvesteerd in verbindingen met partijgenoten in andere Europese organen. Ook de inhoudelijke, programmatische samenwerking werd geïntensiveerd.⁴²

De nieuwe statuten vermeldden de doelstelling 'om structuren voor te bereiden voor een steeds nauwere samenwerking tussen Europese socialistische en sociaal-democratische partijen' en 'om een gemeenschappelijk verkiezingsprogramma voor de Europese Parlementsverkiezingen aan te nemen' (artikel 3). Volgens Wiersma betekende dit dat europarlementariërs zo gebonden konden raken aan een program dat afweek van hun nationale program: 'We zullen moeten aanvaarden dat je je nationale standpunten nooit helemaal gehonoreerd zult krijgen in een Europees programma en dat we soms zelfs helemaal het onderspit zullen delven.'⁴³

De opmerkelijke stap naar partijvorming hield niet alleen verband met de opname van het 'partij-artikel' in het Verdrag van Maastricht, maar ook met de ver-

dieping die de Europese samenwerking met dat verdrag had gekregen. Om het proces van beleidsvorming beter te kunnen beïnvloeden hadden de sociaal-democraten meer hulpbronnen en een grotere effectiviteit op Europees niveau nodig, zo luidde de analyse.⁴⁴ Zo bezien ontwikkelde de PES zich aldus meer reagerend dan anticiperend op het integratieproces.⁴⁵

Ten tijde van de oprichting van de PES aan het begin van de jaren negentig bestond er enig optimisme over de toekomst van de nieuwe internationale partijformatie. De Europese samenwerking bevond zich destijds immers in een wat euforisch stadium. De inaugurele verklaring van de PES vermeldde dat 'de beslissing een Europese partij op te richten en de introductie van meerderheidsbesluitvorming in haar statuten de uitdrukking zijn van een serieuze belofte om samen door deze belangrijke fase van Europese integratie te gaan'.⁴⁶ Tegelijkertijd was het duidelijk dat ook de PES niet veel meer dan een 'partij van partijen' zou zijn. Besluitvorming bij meerderheid was weliswaar aanvaard, maar elke partij had de mogelijkheid van een 'opt-out', en het streven naar consensus bleef formeel het leidende principe. De Britse Labour Party had beide voorbehouden afdwongen.⁴⁷ Artikel 9 bepaalde dat 'als een partij verklaart dat zij niet in staat is een specifiek besluit uit te voeren dat met een gekwalificeerde meerderheid is aangenomen, zij kan verklaren niet gebonden te zijn aan zo'n besluit, op voorwaarde dat zij dit te kennen geeft voordat de stemming plaatsvindt'.

Al met al viel het supranationale karakter van de PES dan ook tegen, zo erkende Wiersma in 1997: 'Het blijft nu een club waar alles bij consensus moet worden geregeld.'⁴⁸ Onder de lidpartijen bestond nog altijd weinig bereidheid om de organisatie van de nieuwe partij langs federalistische lijnen te ontwikkelen. Enkele leidende sociaal-democratische politici vermoedden dat 'de nieuwe partij waarschijnlijk niet meer zal zijn dan een raadgevend vehikel voor geselecteerde vertegenwoordigers van de verschillende nationale bestuurders. Er werd duidelijk niet overwogen dat de nieuwe partij aanspraak zou maken op enige mate van organisatorische onafhankelijkheid.'⁴⁹ Onder de lidpartijen bestond verdeeldheid over het afstaan van enige soevereiniteit, hetgeen ook al tot uiting was gekomen in onenigheid over hoe de naam van de partij vertaald moest worden. Gebruikmakend van het argument van subsidiariteit werden uiteindelijk verschillende vertalingen – hetzij met soevereiniteit te associëren, hetzij met integratie – toegestaan.⁵⁰

In de jaren na de oprichting van de PES deden zich geen ingrijpende veranderingen in haar organisatorische structuur voor. Inhoudelijk werden wel nieuwe lijnen uitgezet. Op het eerste congres in 1992 werd een tienpuntenprogramma aangenomen, dat de ambities weergaf op het gebied van onder meer werkgelegenheid, economische en sociale cohesie, milieu, democratie, tolerantie, veiligheid en burgerschap. In 1993 werden vijf commissies geformeerd die een bijdrage

moesten leveren aan het eerste PES-manifest voor de Europese verkiezingen van 1994. Wöltgens was mede-voorzitter van de commissie Toekomst van Europa en de rol van Europese Socialisten. Daarnaast was internationaal secretaris Wiersma mede-voorzitter van de commissie Gezamenlijke campagnes en publiciteit.⁵¹

Ook na de oprichting van de PES bleef de PVDA een voortrekkersrol vervullen. De aandacht ging niet zozeer uit naar het supranationaler laten worden van de Europese partij, maar richtte zich vooral op de toekomstige aansluiting van lidpartijen uit Midden- en Oost-Europa. Deze partijen in de gewezen communistische landen, die de status hadden van waarnemer bij of kandidaat-lid van de PES, moesten worden opgebouwd. Wiersma was betrokken bij de oprichting van de Alfred Mozer Stichting, die contacten moest leggen en onderhouden met politieke geestverwanten in Midden- en Oost-Europa, en nam met enkele zusterpartijen het initiatief om de opbouwactiviteiten van West-Europese partijen in een coördinerende netwerkorganisatie onder te brengen. In 1993 werd daartoe het Europees Forum voor Democratie en Solidariteit opgericht. Hoewel het Europees Forum formeel door de Socialistische Internationale was ingesteld, werd het ondergebracht bij de PES in Brussel. De PES en de socialistische fractie in het EP waren lid van het Forum en werden steevast betrokken bij de projecten die in Midden- en Oost-Europa werden uitgevoerd. De Alfred Mozer Stichting voerde de communicatie

en de uitwerking van de rapportages uit. In 2003 werd het Europees Forum ook formeel bij deze aan de PVDA gelieerde stichting gevestigd.

De PVDA deed in 1997 een poging om het draagvlak voor de PES in de eigen gelederen te versterken. Het partijcongres kreeg voor het eerst de gelegenheid om zelf een deel van de Nederlandse delegatie naar de PES te kiezen. Daarvoor wees het partijbestuur altijd de groep afgevaardigden aan, meestal bestaande uit voor-
aanstaande partijpolitici. Het besluit van de PVDA om als eerste een deels gekozen delegatie af te vaardigen, werd ook gezien als een manier om de PES 'open te breken' en een meer democratische werkwijze in te voeren. De PES-delegatie kreeg tot taak om binnen de PVDA de bekendheid van de PES te vergroten en in samenwerking met zusterpartijen een strategie op te stellen om de PES te veranderen in een 'open democratische partij'. De afvaardiging diende zich niet alleen op Brussel te richten, maar vooral ook direct op de zusterpartijen.⁵² Zij moest verder namens de PVDA deelnemen aan de voorbereidingen op het manifest voor de Europese verkiezingen van 1999.

Het initiatief voor de invoering van de deels gekozen PES-delegatie kwam van Wiersma. Eerder was de PVDA voorstandster geweest van het introduceren van individueel lidmaatschap van de PES. Dit paste in het streven naar een sterke transnationale partij op Europees niveau. Sinds zijn aantreden als internationaal secretaris in 1987 waren Wiersma de gebreken van de

Europese partijdemocratie duidelijk geworden. De meeste inspanningen in PES-verband bestonden uit onderhandelingen tussen internationaal secretarissen. De nationale partijorganisaties waren hierbij niet of nauwelijks betrokken. Individueel lidmaatschap moest verandering in deze situatie brengen, maar door verzet van met name de Britse Labour Party bleek de wens onhaalbaar. De Britten vreesden dat de individuele leden op PES-congressen een machtsblok zouden vormen en daarmee de zeggenschap van de nationale partij zouden aantasten.⁵³

Invoering van een deels gekozen delegatie maakte het mogelijk de kring van betrokkenen bij de PES te verbreden. De aanwezigheid van een deels gekozen afvaardiging op het transnationale congres bevorderde een geleidelijk proces van interne democratisering. De Duitse en Oostenrijkse zusterpartijen volgden het Nederlandse voorbeeld en maakten ook hun PES-delegatie gedeeltelijk verkiesbaar. In 2004 werd de Deen Poul Nyrup Rasmussen voor het eerst na een meervoudige kandidaatstelling door het congres tot voorzitter van de PES gekozen.⁵⁴ In zijn aanvaardingstoespraak bracht hij het onderwerp individueel lidmaatschap naar voren: 'Deze partij is niets zonder nationale partijen en deze partij en nationale partijen zijn niets zonder een directe verbinding met gewone mensen. [...] Ik hoop dat u zult begrijpen dat de toekomst van deze Europese partij ook afhangt van onze gezamenlijke beslissingen haar sterk te maken, van haar een werkelijk func-

tionerende partij te maken, van het mogelijk te maken voor leden onder onze partijen om directe leden van deze Europese partij te zijn.⁵⁵

De uitspraak luidde een nieuwe fase in de organisatorische ontwikkeling van de PES in. Die hield verband met de inwerkingtreding van een Europees statuut betreffende Europese partijen in juli 2004.⁵⁶ Het statuut beëindigde de situatie waarin Europese partijen afhankelijk waren van hun fracties in het Europees Parlement wat betreft financiën, administratie en kantoorruimte.⁵⁷ Mede vanwege deze nieuwe situatie stelde het PES-congres nieuwe statuten vast. Niet langer financierde de fractie in het Europees Parlement de helft van het PES-budget; voortaan bestonden de middelen uit een bijdrage van de Europese Commissie, contributies van de lidpartijen en donaties.⁵⁸ De dagelijkse leiding van de PES kwam nu in handen van een nieuw soort orgaan ('presidency'), dat niet langer ruimte bood aan vice-voorzitters. Een raad werd in het leven geroepen om tussen de minder frequent dagende congressen door strategische discussies te voeren.⁵⁹

De oproep tot invoering van het individueel lidmaatschap, dat met het statuut nu mogelijk was en op termijn een serieuze inkomstenbron van Europese partijen zou kunnen worden, vond slechts in geringe mate gehoor onder de lidpartijen. Rasmussen kwam daarop met een alternatief idee, het zijn van 'activist' binnen de PES. Leden van nationale partijen moesten de gelegenheid krijgen zich als activist aan te melden om zo te

kunnen deelnemen aan speciale activiteiten waarbij contact met andere 'activisten', europarlementariërs en binnen de PES opererende politici mogelijk was. Met actieve steun van de PVDA en enkele zusterpartijen werd een door Rasmussen uitgewerkt voorstel geaccepteerd. Internationaal secretaris Marije Laffeber: 'Wij hebben natuurlijk ook weleens met hem [Rasmussen] gepraat over hoe je leden meer actief kunt betrekken. [...] Wij hebben altijd op het standpunt gestaan dat leden meer ruimte moeten krijgen binnen de PES. Dus hebben we het er ook wel eens over gehad hoe je dat kunt invullen. Zo, al pratende, kom je tot verschillende opties.'⁶⁰

De Deen had in zijn verkiezingscampagne voor het voorzitterschap plechtig beloofd de PES relevanter te maken voor nationale partijleden en het profiel van de partij in zijn algemeenheid te versterken.⁶¹ Als voorzitter nam hij daadwerkelijk initiatieven om zijn belofte waar te maken. In 2007, twee jaar voor de Europese verkiezingen, werden de inhoudelijke voorbereidingen ten behoeve van de opstelling van het verkiezingsmanifest gestart. Was het voorheen gebruikelijk dat het PES-bestuur een concept opstelde en dat ter goedkeuring aan het congres voorlegde, nu werden er inspraakrondes en raadplegingen georganiseerd voor de 'activisten', de leden van de raad en de verschillende werkgroepen. In de lidstaten vonden hoorzittingen met gewone leden plaats, en in Wenen werd een congres voor de 'activisten' gehouden. Via het internet kon

over de programmatische keuzes van de PES worden gediscussieerd. Het congres diende zijn goedkeuring te geven aan de keuze van thema's. Door deze activiteiten, en ook doordat het contact tussen het bestuur – de voorzitter – en de lidpartijen werd geïntensiveerd, kreeg de informatiefunctie van de PES een grotere betekenis, zo meent Wiersma.⁶² De PES kreeg daarnaast meer de functie van een denktank.⁶³ De oprichting van een wetenschappelijk bureau van de PES in 2008 sloot bij deze ontwikkeling aan.

Terugblik

Decennialang vervulde de PVDA een pioniersrol in het transnationale Europese partijverband. De jaarverslagen van de partij getuigen al die tijd van een diepe wens om tot supranationale structuren te komen in de samenwerking met de Europese zusterpartijen. Vredeling, Mansholt en Mozer kwamen met plannen en initiatieven om die samenwerking te versterken en te verdiepen. Kok, Wöltgens en Wiersma zetten dit werk voort. De inspanningen vanuit de PVDA hebben echter niet tot een echte supranationale partij op Europees niveau geleid. Hoewel de PES zeker supranationale trekken heeft, is zij toch in essentie een 'partij van partijen' gebleven.

De PVDA is inmiddels veranderd van een voortrekker in Europees partijverband naar een (actieve) volger, die weinig blijkt meer geeft van transnationale of supranationale aspiraties. Individueel lidmaatschap

van de PES, dat een impuls zou kunnen geven aan de verdere overdracht van soevereiniteit van de lidstaten aan het internationale samenwerkingsverband, ziet de huidige internationaal secretaris van de PVDA als een doel dat wellicht over tien jaar te realiseren valt.⁶⁴ Nieuwe initiatieven om de PES sterker te maken zijn sinds het deels verkiesbaar stellen van de PES-delegatie door de PVDA niet gedaan. Het rapport *Strengthening the PES* uit 2001, dat een belangrijke basis vormde voor de latere statutenwijzigingen, werd door de Oostenrijkse vice-voorzitter Heinz Fischer opgesteld. De invoering van het 'activisten'-model was het werk van Rasmussen. Hoe moet de transformatie van voortrekker naar volger binnen de PES nu worden begrepen? En wat verklaart de prominente rol die de PVDA decennialang heeft gespeeld?

Om met dit laatste te beginnen: er zijn drie factoren die het voorloplop van de PVDA vanaf het begin van de jaren vijftig, toen de Europese samenwerking tussen partijen van de grond kwam, verklaren. Allereerst is er de inhoudelijke stellingname ten aanzien van de Europese statelijke integratie. De Nederlandse sociaal-democraten waren na de Tweede Wereldoorlog hiervan groot voorstander, in het besef dat economische samenwerking enerzijds nieuwe gewelddadige conflicten hielp voorkomen en anderzijds de wederopbouw van Nederland diende. De PVDA, in de naoorlogse periode regeringsverantwoordelijkheid dragend, ontwikkelde een optimistische, federalistische visie op Europa. De

partij zou de Europese samenwerking voluit blijven steunen, hoewel ze zich in de jaren zeventig kritischer opstelde en een verdieping en verbreding van die samenwerking bepleitte.⁶⁵ Naarmate de Europese integratie voortschreed en meer supranationale trekken kreeg, groeide ook de inhoudelijke motivatie om in Europees partijverband macht te organiseren. Het wegvloeien van macht naar Brussel moest op de een of andere manier gecompenseerd worden.⁶⁶

De relatief bescheiden positie die de PVDA temidden van haar Europese zusterpartijen innam, gaf haar de ruimte om zich te ontwikkelen tot pleitbezorger van supranationalisering van de onderlinge samenwerking. De Nederlandse sociaal-democraten, afkomstig uit een kleine en loyale lidstaat, vormden als het ware een politiek neutrale en daardoor bindende factor voor partijen uit de meer in de Europese machtspolitiek betrokken landen zoals Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk. ‘Wij Nederlanders zijn altijd vrij flexibel en resultaatgericht, en er komt weinig politiek bij onze motieven kijken,’ zegt Arjen Berkvens, sinds 2002 directeur van de Alfred Mozer Stichting.⁶⁷ Op de wil van de PVDA om samen te werken werd volgens hem vaak goedgunstig gereageerd, zonder dat daarmee de Nederlandse voorstellen altijd werden omarmd.

De betrekkelijke vrijheid van PVDA’ers om namens hun partij in Europees verband op te treden vormt in de ogen van Wiersma de derde, meer bijkomstige verklaring voor het vooroplopen in de tweede helft van de

vorige eeuw. De achtereenvolgende internationaal secretarissen van de PVDA maakten deel uit van het partijbestuur en werden in hun functie door het partijcongres gekozen. Zij hadden een direct mandaat van de achterban en konden zich zo aanmerkelijk onafhankelijker bewegen dan hun collega’s uit andere landen. Deze waren doorgaans door hun partijbestuur benoemd, deden hun functie ‘erbij’ en konden moeilijker initiatieven nemen. Uitzondering op deze regel waren de internationaal secretarissen die een politieke functie vervulden en zo het nodige gezag meebrachten.⁶⁸

Wat is er nu veranderd waardoor de PVDA niet meer nadrukkelijk aanwezig is in Europees partijverband? Externe ontwikkelingen – binnen de PES – en interne, in de PVDA zelf, kunnen als verklaring worden aangewezen.

Een van de ontwikkelingen in Europees verband is de groei van het aantal lidpartijen. Toen de organisatorische samenwerking in 1957 gestalte kreeg, waren het er zes, vandaag de dag zijn 33 partijen uit de 27 lidstaten en Noorwegen aangesloten. Vanzelfsprekend is het gemakkelijker een belangrijke rol te vervullen in een groep van zes, twaalf (in 1973) of zeventien (in 1990) dan in een groep die veel groter is. Daarbij komen de bestuurlijke hervormingen die na de eeuwwisseling zijn doorgevoerd. Niet langer wordt de voorzitter van de PES terzijde gestaan door een groep vice-voorzitters, terwijl de bekleding van het vice-voorzitterschap lidpartijen juist in staat stelde eigen initiatieven te ont-

plooien. Daarnaast is de positie van de PES als zodanig (het bestuur, het coördinatieteam en het secretariaat) sterker geworden, enerzijds vanwege het in 2004 in werking getreden financieringssysteem en anderzijds doordat voorzitter Rasmussen opmerkelijk veel activiteiten in gang zet. De (inherente) centralisering van bevoegdheden en verantwoordelijkheden op het Brusselse kantoor verkleint de mogelijkheden voor initiatief vanuit de lidpartijen.

Een andere externe factor die de supranationale ambities van de PVDA heeft getemperd, is de toetreding van nieuwe lidpartijen na de val van de Berlijnse Muur. De PVDA kreeg van de Nederlandse overheid de beschikking over subsidiegelden om in Midden- en Oost-Europa hulpprojecten ten behoeve van haar zusterpartijen uit te voeren. Veel Europese inspanningen van de partij richtten zich op het afstemmen en uitvoeren van werkzaamheden bij deze toekomstige lidpartijen.⁶⁹ Dat met de oprichting van de PES ook de nationale realiteiten – het gebrek aan supranationale politieke wil – zichtbaar waren geworden, heeft tegelijkertijd de verwachtingen omtrent de samenwerking met zusterpartijen afgeremd.⁷⁰ Tussen partijen die Europese integratie voluit steunden en nationaal georiënteerde partijen was een patstelling ontstaan, die de organisatorische ontwikkeling van de Europese partij verlamde.⁷¹

Ook bepaalde ontwikkelingen in de PVDA zelf leidden tot een vervagen van het ooit zo scherpe profiel

van de partij in Europees partijverband. De eerste heeft te maken met een verandering die in de functie van internationaal secretaris is aangebracht, zo meent Wiersma, die jarenlang tegelijk europarlementariër en internationaal secretaris was. Rond de eeuwwisseling besloot het partijcongres dat deze functie voortaan een volledige, betaalde baan werd. De nieuwe Wet subsidiëring politieke partijen (1999) bood de mogelijkheid hiervoor. Het congresbesluit werd gezien als een vooruitgang ten opzichte van de vroegere situatie, waarin de functie van internationaal secretaris met een politieke functie moest worden gecombineerd. De praktijk leerde echter dat de internationaal secretarissen die na Wiersma aantraden, weliswaar meer tijd konden besteden aan hun werkzaamheden in PES-verband, maar dat het moeilijker was geworden om het initiatief naar zich toe te trekken. In de Brusselse realiteit bleek het belangrijk politiek gezag te hebben en over een eigen netwerk te beschikken. De internationaal secretarissen hadden zich echter niet in een politieke functie bewezen, zo stelt Berkvens.⁷²

Onduidelijk is in hoeverre deze externe en interne factoren precies van invloed zijn geweest op de verzwakking van de traditionele rol van de PVDA als pleitbezorger van de supranationalisering binnen het Europese partijorganisatorische samenwerkingsverband. Aan dit proces heeft zeker ook de toename van de eurosceptis binnen de Nederlandse sociaal-democratie bijgedragen. In de jaren zeventig bestond al kritiek op

de vorm die de Europese samenwerking aannam, maar dat was tijdelijk: een decennium later stond de PVDA weer ronduit positief tegenover de voortgaande integratie.

Na het zware verlies bij de Tweede-Kamerverkiezingen in mei 2002 werden de bakens echter verzet.⁷³ Zo stelde het rapport van de commissie-De Boer die de nederlaag analyseerde: 'Het schone ideaal van een Europese Federatie heeft te veel als een molensteen om de nek van de PVDA gehangen.' De commissie pleitte voor opheffing van 'het taboe op renationalisering en intergouvernementele en nationaal-parlementaire constructies'. Daarnaast zou 'eurosceptis als productieve debat-inbreng moeten worden omhelsd'.⁷⁴

De eurosceptis kreeg pas echt vorm na het referendum over de Europese grondwet in 2005. De afgenomen steun voor de Europese Unie binnen de PVDA kwam tot uiting in een rapport dat een werkgroep onder aanvoering van partijvoorzitter Ruud Koole en Tweede-Kamerlid Adrie Duivensteijn naar aanleiding van het 'nee' had opgesteld. Hierin werd het principe van subsidiariteit centraal gesteld. Er moest een verplichte toets komen ter beoordeling van de noodzaak van elke nieuwe Europese maatregel, en reeds genomen Europese maatregelen moesten naar het 'nationale domein' teruggebracht kunnen worden.⁷⁵ Partijleider Wouter Bos sprak in juni 2005 in Wenen de PES-raad toe over de gevolgen van het Nederlandse referendum en gaf te kennen dat zijn partij het federa-

lisme achter zich had gelaten.⁷⁶ In het programma voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 2006 kwam te staan dat de PVDA geen behoefte heeft aan 'een Europese superstaat waar Nederland in opgaat en die gedetailleerde regels maakt die de vrijheid van de Europese landen onnodig beperken'.⁷⁷

'Er is wel eens gezegd dat de enige nationalisatie waarin de sociaal-democratische partijen zijn geslaagd, die van de eigen beweging is. Het is verleidelijk, óók voor de PVDA, tegen de achtergrond van toenemend nationalisme in Nederland én in Europa, de aandacht primair op de problemen in eigen land te richten. Naar onze overtuiging zal de PVDA zich echter alleen grondig kunnen vernieuwen, indien ze haar blik naar buiten richt, zich "Europeaniseert".'⁷⁸

Deze uitspraak staat in het beleidsverslag van de PVDA aan het begin van de jaren negentig. De toename van de reserves of zelfs sceptis ten aanzien van de Europese integratie in de eigen gelederen deed zich echter pas aan het begin van de nieuwe eeuw voor. Na het electorale echec van mei 2002 lijkt de PVDA, die vrijwel altijd de blik op Europa had gericht, niet al te veel met 'europeanisering' op te hebben – noch politiek-inhoudelijk, noch wat betreft de PES. Steun vanuit de partij voor vernieuwende Europese activiteiten is minder vanzelfsprekend geworden; uitgesproken supranationale ambities voor de PES zouden zelfs omstreden zijn binnen de partij.⁷⁹

De PVDA was traditioneel een pleitbezorger van de overheveling van bevoegdheden van de partij naar het Europese socialis­tische partijverband. Ze heeft actief bijgedragen aan de ontwikkeling ‘van Verbindingsbureau via Federatie tot nu Partij’, aldus Dankert, die

lange tijd lid was van het Europees Parlement en het altijd heeft betreurd dat het supranationale karakter zo weinig uit de verf kwam.⁸⁰ Na zo’n vijftig jaar is aan het pionierschap van de PVDA een einde gekomen.

NOTEN

- 1 M. van der Goes van Naters, ‘Internationaal socialisme. Remmingen en moeilijkheden’, in: *Socialisme & Democratie* 9 (1952), p. 285.
- 2 H. Vredeling, ‘Naar een Progressieve Europese Partij?’, in: *Socialisme & Democratie* 27 (1970) 3, p. 148.
- 3 De beschrijving van de historische ontwikkeling van de socialis­tische transnationale partijorganisatie in Europa is grotendeels gebaseerd op S. Hix en U. Lesse, *Shaping a Vision. A History of the Party of European Socialists*, Brussel z.j. [2002].
- 4 Voor het gemak wordt in dit artikel in de regel gesproken van socialistische en niet van sociaal-democratische partijen. Alleen de PVDA zal als sociaal-democratisch worden aangeduid.
- 5 *Verslag van het partijbestuur van de Partij van de Arbeid over de periode van 1 October 1950-30 September 1952*, z.pl. z.j. [Amsterdam 1952], p. 22; M. van der Goes van Naters, ‘Het socialisme en de Europese eenheid’, in: *Socialisme & Democratie* 8 (1951), pp. 493-499.
- 6 Hix en Lesse, *Shaping a Vision*, p. 9. Volgens de auteurs was de studiegroep opgericht door de Socialistische Internationale, maar die kwam pas in juli 1951 van de grond, dus nadat het verdrag tot oprichting van de EGKS was ondertekend (18 april 1951).
- 7 *Verslag van het partijbestuur... over de periode van 1 October 1950-30 September 1952*, pp. 24-25.
- 8 *Jaarverslagen. 1 October 1952-30 September 1954*, Amsterdam z.j. [1954], p. 32.
- 9 *Jaarverslagen. 1 Oktober 1954-30 September 1956*, Amsterdam z.j. [1956], p. 49. Cohen noemt de rol van de PVDA niet, zie R. Cohen, *Socialisten in Europa*, Antwerpen/Amsterdam 1974, pp. 66-67. Volgens Hanley daarentegen vond het congres plaats ‘in het bijzonder onder de auspiciën van de Nederlandse PVDA’. Zie D. Hanley, *Beyond the Nation State. Parties in the Era of European Integration*, Houndmills 2008, p. 62.
- 10 Hix en Lesse, *Shaping a Vision*, p. 10.
- 11 *Jaarverslagen. 1 October 1956-30 September 1958*, Amsterdam z.j. [1958], p. 41; zie ook Hix en Lesse, *Shaping a Vision*, pp. 11 en 15; Cohen, *Socialisten in Europa*, p. 68.
- 12 *Jaarverslagen. 1 Oktober 1958-30 September 1960*, Amsterdam z.j. [1960], p. 21; Cohen, *Socialisten in Europa*, pp. 111-123; S.L. Mansholt, ‘Bij het begin van een nieuw Europa’, in: *Socialisme & Democratie* 15 (1958), pp. 337-342. In 1960 had het congres van de socialistische partijen al een landbouwprogramma aangenomen. Het Verbindingsbureau had hiertoe een commissie ingesteld waarin ‘het Nederlandse element [...] overheerste’. Zo was Evert Vermeer voorzitter en Anne Vondeling rapporteur; zie Cohen, *Socialisten in Europa*, p. 104.
- 13 Cohen, *Socialisten in Europa*, p. 113.
- 14 ‘Gemeenschappelijk actieprogramma’, in: *Socialisme & Democratie* 20 (1963), pp. 385-399.
- 15 Hix en Lesse, *Shaping a Vision*, pp. 13-17.
- 16 Cohen, *Socialisten in Europa*, pp. 84-85.
- 17 Ibidem, p. 84; zie ook Hix en Lesse, *Shaping a Vision*, pp. 13-17.
- 18 Vredeling, ‘Naar een Progressieve Europese Partij?’, pp. 145-147.
- 19 Hix en Lesse, *Shaping a Vision*, p. 17.
- 20 *Verslagen van het Partijbestuur en de Kamerfracties van de Partij van de Arbeid over de periode 1 oktober 1966-30 september 1968*, Amsterdam z.j. [1968], p. 47.
- 21 H. Vredeling, ‘De Progressieve Partij. Een P.E.P.pil voor internationaal contact’, in: *Opinie* 5 (1969) 15 (11 oktober), pp. 6-7;

- idem, 'Naar een Progressieve Europese Partij?'; en idem, 'The Common Market of Political Parties', in: *Government and opposition* 6 (1971) 4, pp. 448-461.
- 22 *Verslagen Partij van de Arbeid. Van het Partijbestuur over de periode 1 oktober 1970-31 maart 1973. Van de Kamerfractie over de periode 1970-1972*, Amsterdam z.j. [1973], p. 34.
- 23 Hix en Lesse, *Shaping a Vision*, p. 20.
- 24 Cohen, *Socialisten in Europa*, p. 76.
- 25 Hix en Lesse, *Shaping a Vision*, pp. 21-22.
- 26 S. Mansholt, 'Over de noodzaak van een Europees socialistisch programma', in: *Socialisme & Democratie* 30 (1973) 2, p. 106.
- 27 *PVDA-verslagen. Van het partijbestuur over de periode 1 april 1973-30 september 1974. Van de kamerfracties over de periode 1972-1974*, Amsterdam z.j. [1974], p. 75.
- 28 Hix en Lesse, *Shaping a Vision*, p. 24.
- 29 Het PVDA-congres van februari 1978 amendeerde het ontwerp-programma van de Federatie aanzienlijk. Nadat enkele andere partijen het niet aanvaardbaar vonden, besloot de PVDA dat het geamendeerde program voor haar 'het uitgangspunt voor de verkiezingen [zal] zijn [...] en bindend voor de toekomstige PVDA-leden in het Europese Parlement'. Zie *PVDA. Verslagen van het partijbestuur over de periode 1 april 1976-1 oktober 1978. Van de kamerfracties 1976-1978*, Amsterdam z.j. [1978], p. 78.
- 30 *PVDA verslagen [...] over de periode 1 april 1973-30 september 1974*, p. 75.
- 31 Hix en Lesse, *Shaping a Vision*, pp. 28-29.
- 32 Zie bijvoorbeeld *Verslagen Partij van de Arbeid [...] over de periode 1 oktober 1970-31 maart 1973*, p. 10; en Vredeling, 'The Common Market of Political Parties', p. 456.
- 33 Hix en Lesse, *Shaping a Vision*, p. 33.
- 34 *Ibidem*, p. 34.
- 35 *Ibidem*, p. 47.
- 36 *Verslagen van het partijbestuur en van de kamerfracties over de periode oktober 1986-1988*, Amsterdam z.j. [1988], pp. 95-96.
- 37 *Bewogen beweging. Sociaal-democratie als program en methode*, Amsterdam [1988], pp. 84-85.
- 38 *Beleidsverslag Partij van de Arbeid 1 oktober 1988-30 september 1990*, z.pl z.j. [Amsterdam 1990], p. 18.
- 39 PES staat voor Partij van de Europese Sociaal-democraten of Partij van de Europese Socialisten, afhankelijk van de voorkeur van de betreffende lidpartij (zie noot 50).
- 40 *HP/de Tijd op zondag*, 8 november 1992; en interview met A. Berkvens (3 oktober 2008 te Amsterdam), sinds 2002 directeur van de Alfred Mozer Stichting (AMS) en secretaris-generaal van het Europees Forum voor Democratie en Solidariteit. Was sinds 1995 projectmanager bij de AMS en was van 1995 tot 1999 als beleidsmedewerker werkzaam op het internationaal secretariaat.
- 41 *Beleidsverslag 1990-1992*, z.pl. z.j. [Amsterdam 1992], p. 23.
- 42 S. Day, 'The Party of European Socialists – Transnational Aspirations, National Realities', in: V.A. Schmidt e.a. (red.), *Public Discourse and Welfare State Reform. The Social Democratic Experience*, Amsterdam 2005, p. 234 en R. Ladrech, 'The European Union and Political Parties', in: R.S. Katz en W. Crotty (red.), *Handbook of Party Politics*, Londen, 2006 p. 494.
- 43 *HP/de Tijd op zondag*, 8 november 1992.
- 44 Day, 'The Party of European Socialists', p. 234.
- 45 Hanley, *Beyond the Nation State*, 66; en Robert Ladrech, *Social Democracy and the Challenge of European Union*, Boulder 2000, p. 133.
- 46 The Den Haag Declaration 'Europe, Our Common Future', zoals geciteerd in Day, 'The Party of European Socialists', p. 254.
- 47 Interview met J.M. Wiersma (3 oktober 2008 te Leiden), Europees-Parlements lid sinds 1994, internationaal secretaris van 1987 tot 1999, van 1999 tot 2004 vicevoorzitter van de PES en nu vice-voorzitter van de socialistische fractie in het EP.
- 48 *Pro. Maandblad over de Partij van de Arbeid*, juni 1997, nr. 5.
- 49 L. Wilde, *Modern European Socialism*, Aldershot 1992, p. 182; geciteerd in Day, 'The Party of European Socialists', p. 233.
- 50 Zie Hix en Lesse, *Shaping a Vision*, pp. 59-60; en Hanley, *Beyond the Nation State*, p. 64. In het Engels, Frans, Spaans en Grieks werd de nieuwe transnationale partijorganisatie de 'Partij van Europese Socialisten', in het Deens, Nederlands, Fins, Noors en Zweeds de 'Partij van de Europese Sociaal-democraten', in het Duits de 'Sociaal-democratische Partij', in het Portugees de 'Europese Socialistische Partij' en in het Italiaans de 'Partij van het Europees Socialisme'.
- 51 Hix en Lesse, *Shaping a Vision*, p. 63.
- 52 PES-delegatie PVDA, *Voor een democratisch Europa*, z.pl., 1998.
- 53 Interview Wiersma.

- 54 De andere kandidaat was de Italiaan Giuliano Amato.
- 55 Day, 'The Party of European Socialists', p. 222.
- 56 De Europese Raad gaf zijn goedkeuring aan het statuut in 2000 (Nice). Het statuut gaf een verdere uitwerking aan het 'partij-artikel' uit het Verdrag van Maastricht (als artikel 191 opgenomen in het Verdrag van Amsterdam). Zie Ladrech, 'The European Union and Political Parties', p. 497.
- 57 Ibidem, p. 497.
- 58 Hix en Lesse, *Shaping a Vision*, p. 101; en Hanley, *Beyond the Nation State*, p. 67.
- 59 Hix en Lesse, *Shaping a Vision*, p. 97; en Day, 'The Party of European Socialists', p. 219.
- 60 Interview met M. Laffeber (13 oktober 2008 te Amsterdam), internationaal secretaris van de PVDA sinds 2003.
- 61 Ladrech, 'The European Union and Political Parties', p. 494.
- 62 Interview Wiersma.
- 63 Hanley, *Beyond the Nation State*, p. 70.
- 64 Interview Laffeber.
- 65 Zie G. Voerman, 'De Nederlandse politieke partijen en de Europese integratie', in: K. Aarts en H. van der Kolk (red.), *Nederlanders en Europa. Het referendum over Europese grondwet*, Amsterdam 2005, pp. 44-63; R. Koole en L. Raap, 'Eurosceptis en de sociaal-democratie in Nederland', in: H. Vollaard en B. Boer (red.), *Eurosceptis in Nederland*, Utrecht 2005, pp. 109-128; en S. Singelsma, 'Socialisten, liberalen en Europa', doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Groningen, Groningen 1979. Dat niet iedereen in de PVDA in de jaren vijftig federalistisch was, maakt Mathieu Segers in zijn bijdrage aan dit jaarboek duidelijk.
- 66 Interview Wiersma.
- 67 Interview Berkvens.
- 68 Interview Wiersma.
- 69 Ibidem.
- 70 Day, 'The Party of European Socialists', p. 237.
- 71 Ibidem, pp. 249-250.
- 72 Interview Berkvens.
- 73 Koole en Raap, 'Eurosceptis en de sociaal-democratie in Nederland', pp. 118-119.
- 74 Werkgroep politiek-inhoudelijke koers (commissie-De Boer), *De kaasstolp aan diggelen. De PVDA na de dreun van 15 mei*, Amsterdam 2002, p. 34.
- 75 Werkgroep Europa, *Europa: vertrouwen herwinnen*, Amsterdam 2005, p. 18.
- 76 J. Hippe, R. Kroeze, P. Lucardie, N. van de Walle en G. Voerman, 'Kroniek 2005. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2005', in: *Jaarboek 2005 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen 2007, p. 65; zie ook W. Bos, *Dit land kan zoveel beter*, Amsterdam 2006, pp. 155-156.
- 77 *Het Nederland van morgen*, verkiezingsprogramma 2006, p. 54
- 78 *Beleidsverslag 1990-1992*, p. 176.
- 79 Interviews Wiersma en Laffeber.
- 80 Piet Dankert, 'Europese integratie en democratie', in: F. Becker e.a. (red.), *De toekomst van de democratie. Het eenentwintigste jaarboek voor het democratisch socialisme*, Amsterdam 2000, p. 204.